

نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت

اسلامی

فرشته میرزایی^۱، ایراندخت فیاض^۲

چکیده

هدف: تحقیق حاضر با هدف بررسی تأثیر عقل به عنوان یکی از توانمندی‌های اساسی انسان بر شادکامی او بر اساس آیات و روایات صورت گرفت تا نظام‌های تربیتی با تقویت و پرورش این توانمندی بتوانند انسان شادکام و بانشاط تربیت کنند. **روش:** در این پژوهش از روش تحلیل محتوای متون دینی از جمله قرآن کریم و روایات معصومین (ع) استفاده شده است. **یافته‌ها:** بر اساس نتایج تحلیل متون آیات و روایات اسلامی، عقل و خرد در منابع دینی از مهم‌ترین توانمندی‌ها و استعداد آدمی است و خود دارای مجموع قوای شناختی، اخلاقی، معنوی، هیجانی، عبادی، بدنی، فعلی و جنبشی، تدبیر و قوای حل مسئله و توانمندی‌های کسب معاش و لذت از زندگی است. تقویت و پرورش این مجموعه قوا می‌تواند در تربیت انسان شادکام مؤثر واقع شود. **نتیجه‌گیری:** نظام‌های تربیتی از جمله خانواده‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها برای تربیت انسان شادکام باید تربیت انسان قوی و توانمند در ابعاد مختلف را دستور کار خود قرار دهند و قوای مختلفی از جمله توانمندی‌های شناختی، اخلاقی، معنوی، عبادی، هیجانی و قوای حل مسئله، توانایی جنبشی و عملی، کسب معاش و ... را در مرتب‌ترین خود پرورش دهند تا انسان شادکام برای زندگی در دنیا و آخرت تربیت کنند.

واژگان کلیدی: عقل و خرد، شادکامی، نظام‌های تربیت اسلامی.

◇ دریافت مقاله: ۹۹/۱۰/۰۳؛ تصویب نهایی: ۰۰/۰۳/۰۱

۱. دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول). نشانی: تهران؛ دهکده المپیک، میدان دهکده، دانشگاه علامه طباطبائی. / نامبر: ۴۸۳۹۰۰۰۰ / Email: Mirzaee.gh@gmail.com
۲. دکترای تخصصی، دانشیار فلسفه و تاریخ آموزش و پرورش، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی.

الف) مقدمه

امروزه شادی و شادکامی به عنوان شادی پایدار، مبحث مهم و جدی نظامهای تربیتی است و در عرصه‌های مختلف تربیتی از شادی سخن گفته می‌شود. گاه از شادی به عنوان هدف تربیت انسان و گاه به عنوان نتیجه تربیت یاد می‌شود.

هدف زندگی در برخی مکاتب فکری، دینی و گرایشهای روان‌شناسی، شادی و نشاط است. در این گرایشها، انسان به دنیا آمده است که شاد باشد. برخی از عرفانهای بشری مانند بودیسم (حفیظی، ۱۳۸۹)، اشو (مظاهری سیف، ۱۳۸۹)، سای بابا و فالون فالو (شریفی، ۱۳۸۹: ۲۳) و نظریه پردازان روان‌شناسی مثبت‌گرا مانند سلیگمن (۱۳۹۵) معتقدند انسان برای شادمانه زیستن به دنیا آمده است. در یونان باستان نیز برخی فیلسوفان مانند اپیکور مراکز را بنیاد نهادند که در اصل، مدارس تعلیم و تربیت (کلین، ۱۳۹۴: ۹۰) یا کمونهای برای شادکامی (برگسا و پوت، ۲۰۰۸) بودند. امروزه تحقیقات عصب‌شناسی بسیاری روی جنبه‌های مختلف تربیت‌پذیری مغز از جمله احتمال تربیت شادمانه در حال انجام است. یافته‌های دانشمندان عصب‌شناس ثابت می‌کند که تربیت انسان شادکام به لحاظ سیستم مغزی و عصبی امکان‌پذیر است. (کلین، ۱۳۹۴: ۷۹)

در مقابل گروه اول، مکاتبی وجود دارند که شادکامی را نتیجه تربیت می‌دانند. در این مکاتب، انسان موجودی است دارای استعدادهاى مختلف شناختی، اخلاقی، روحانی و معنوی، جسمانی و ... در این مکاتب، یک یا چند استعداد به عنوان گوهر وجودی انسان مهم تلقی شده و پرورش همان استعدادها، هدف اصلی تربیت مفروض می‌شود. این مکاتب معتقدند در صورتی که استعدادهاى مدنظر آنها پرورش یابد، نتایج مختلفی از جمله آرامش و شادی هم برای انسان محقق خواهد شد. آبراهام مازلو هدف تربیت را پرورش انسان خودشکوفایی می‌داند که اگر خودشکوفایی محقق شد، شادی و آرامش هم محقق خواهد شد و اگر خود انسان شکوفان شود، انسان بی‌قرار، ناکام، و ناخشنود خواهد بود (شولتر و شولتر، ۱۳۹۲: ۳۹۷). تربیت مسیحی نیز هدف تربیت خویش را تربیت انسان فضیلت‌مدار قرار می‌دهد که با تحقق چنین انسانی، شادابی معنوی که رسیدن به خدای آسمانهاست، محقق خواهد شد (یوحنا، ۱۳: ۱۴). دین اسلام، تربیت انسانی را که وسیع وجودی پیدا کرده و فضیلت‌های شناختی، عاطفی، اخلاقی و معنوی و ... در او پرورش یافته باشد (مطهری، ۱۳۷۶)، هدف خود قرار داده که با محقق شدن این هدف تربیتی، انسان شادکام نیز محقق خواهد شد و مخاطب آیه «ای روح آرامش یافته! خشنود و پسندیده به سوی پروردگارت بازگرد» (فجر: ۲۸-۲۷) قرار خواهد گرفت. (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۲: ۱۷)

هدف بسیاری از ادیان و مکاتب مختلف فکری و تربیتی، سعادت و خوشبختی انسان است (مطهری، ۱۳۷۶: ۲۶۶). حال این مکاتب چه شادکامی را هدف تربیت و چه نتیجه تربیت بدانند، پرورش چند توانمندی او را

فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض ♦ 233

مورد توجه قرار داده‌اند؛ که با پرورش این استعدادها، شادکامی هم به صورت مستقیم یا غیر مستقیم محقق خواهد شد. از جمله این استعدادها، مطرح و تأثیرگذار بر شادکامی، می‌توان به استعداد یا هوش شناختی، اخلاقی، عاطفی، معنوی و... اشاره کرد. نتایج پژوهش کازوا بیانگر تأثیر مثبت هوش بر شادی و رضایت از زندگی است. در این پژوهش، مشخص شد که افراد با هوش تر، شادی با ثبات بیشتری را تجربه می‌کنند (کازوا، ۲۰۱۴). اگرچه هوش به عنوان توانمندی و عامل تأثیرگذار در شادکامی مطرح است، اما در تعیین مصداق هوش مؤثر بر شادکامی، در بین متخصصان اختلافاتی وجود دارد.

برخی متخصصان در بین استعدادها و توانایی‌های انسان، عقل و هوش شناختی را یکی از ابعاد انسان و عامل اصلی شادکامی و نیکبختی پایدار انسان می‌پندارند. ارسطو در کتاب اخلاق مانیکو خوس از عقل به عنوان عالی‌ترین فضیلت یاد کرده، زندگی مبتنی بر بعد عقلانی را بهترین و خوب‌ترین شکل زندگی معرفی می‌کند (ارسطو، ۱۳۷۷: ۲۱). کلر هوش به معنای دانش را عامل سعادت می‌داند و بیان می‌دارد که دانش همان سعادت است؛ زیرا موجب شناخت اهداف واقعی از اهداف نادرست می‌شود (وینهون و چوی، ۲۰۱۲). سلیگمن از خرد به عنوان یکی از فضیلت‌های عمده یاد می‌کند (سلیگمن، ۱۳۹۵: ۱۸۳) که با پرورش آن می‌توان شادکامی را برای فرد به ارمغان آورد. شادکامی دارای یک جزء شناختی است که موجب می‌شود فرد شاد کام، نوعی تفکر و نوعی پردازش اطلاعات ویژه خود را داشته باشد (امیدیان، ۱۳۸۸). آلیس یکی از روان‌شناسان مثبت‌گرا معتقد است که موانع اصلی زندگی شادمانه، تصورات نامعقول و افکار مخرب‌اند. باورهای نامعقول، موجب بروز هیجانات منفی نامناسب می‌شوند. بر اساس این الگو می‌توان باورهای نامعقول خود را کشف کرد و با کنار گذاشتن آنها به شیوه پیشنهادی الگو، زندگی شادمانه حاصل کرد. لذا او الگویی را برای شادمانی ارائه می‌کند که بر بعد عقلانی در کنار بعد هیجانی تأکید دارد. بر اساس دیدگاه دکتر آلیس، الگوی او یک الگوی تربیتی و درمانی است. (آلیس و بکر، ۱۳۸۶: ۱۸)

متخصصان هوش هیجانی این توانایی انسان را عامل اصلی شادکامی می‌دانند (قدرتی و همکاران، ۱۳۹۶). هوش هیجانی و عاطفی به اعتقاد مایر و سالووی عبارت از توانایی درک، ارزیابی و بیان هیجانات؛ دسترسی و ایجاد هیجانها به منظور تسهیل‌کنندگی تفکر، توانایی فهم، هیجانات و دانش هیجانی؛ توانایی تنظیم هیجانات به منظور ارتقای تفکر و هیجانات است (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۳). یافته‌های پژوهش کالیا و همکاران (۲۰۱۹) در ایتالیا بیانگر تأثیر هوش هیجانی بر احساس خوشبختی و شکوفایی است و افراد با هوش عاطفی، خوشبختی بیشتری تجربه می‌کنند. پژوهش آرانادا و همکاران (۲۰۱۴) بیانگر این است که افراد با هوش از نظر احساسی، شرایط را کمتر استرس‌زا ارزیابی می‌کنند که نتیجه آن، رضایت بیشتر از زندگی و خوشبختی است. همچنین این پژوهش پیشنهاد می‌کند که برنامه‌های آموزشی ویژه هوش هیجانی برای کمک به دانشجویان در کنار آمدن با چالش‌هایی که با آن روبه‌رویند، در برنامه درسی دانشجویان پرستاری و علوم بهداشتی وابسته گنجانده شود. نتایج پژوهش گورا بوستامانت و همکاران (۲۰۱۵) بیانگر رابطه مثبت

234 ♦ نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

هوش عاطفی، به ویژه توانایی وضوح و ترمیم عواطف و احساسات بر شادکامی تأثیرگذار است. یافته‌های پژوهشی یزدانی (۱۳۹۷)، قدرتی و همکاران (۱۳۹۶) و افروز و شیخ‌زاده (۱۳۹۰) مؤید تأثیر هوش هیجانی بر شادکامی است. نتایج پژوهش نورالدینی و همکاران (۱۳۹۸)، محمدی قیسوندی (۱۳۹۸)، فلاح و همکاران (۱۳۸۸)، صادقی (۱۳۸۷)، قهرمانی (۱۳۸۵)، موسوی (۱۳۸۹)، میرزایی تبار (۱۳۸۶) و تحقیق اسکار (۲۰۰۵؛ نقل از: افروز و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰) بیانگر تأثیر مثبت پرورش هوش هیجانی بر شادکامی نمونه پژوهشی است.

یکی از مؤلفه‌های اصلی در محقق شدن انسان شادکام، مؤلفه لذت است. لذت که در پی تأمین خواسته‌ها یا فروکش کردن درد (کلاین، ۱۳۹۴: ۱۵۲) حاصل می‌شود، یکی از احساسات خوشایند انسان است. لذت اگرچه خود جزء احساسات و هیجانات انسان محسوب می‌شود، ولی به تنهایی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی شادکامی به شمار می‌آید. تأمین لذات یکی از منابع شادکامی بر اساس دیدگاه آرگایل است. او خوردن، فعالیتهای اجتماعی و جنسی، تمرین و ورزش، الکل و داروهای دیگر، موفقیت و تأیید اجتماعی، استفاده از مهارتها، موسیقی و دیگر هنرها، محیط و طبیعت و استراحت و آرامش (آرگایل، ۱۳۸۲: ۴۵) را نمونه‌هایی از عوامل تأمین لذت برمی‌شمارد. سلیگمن، مؤسس روان‌شناسی مثبت‌گرایان نیز مؤلفه لذت را یکی از مؤلفه‌های اساسی شادکامی، معرفی و سه روش عادت، لذت بردن و توجه کردن را برای پرورش لذت‌گرایی فرد پیشنهاد می‌کند (سلیگمن، ۱۳۹۵: ۱۳۸-۱۳۶). فرانکلین نیز بر مؤلفه لذات جسمانی و معنوی برای ارتقای سطح کیفی زندگی تأکید دارد (فرانکلین، ۱۳۹۲: ۱۹). پسندیده از محققان شادکامی اسلامی، مؤلفه لذت (سرور) را یکی از مؤلفه‌های مهم شادمانی برمی‌شمارد. (پسندیده، ۱۳۹۷: ۱۲۶)

بعد اخلاقی، توانایی و استعداد دیگری از انسان است که توجه برخی از اندیشمندان را برای افزایش شادکامی به خود جلب کرده است. بعد اخلاقی انسان یکی از ابعاد است که او را از سایر موجودات متمایز می‌سازد و یکی از مؤلفه‌های اصلی شادکام زیستن است. ارسطو در بیان زندگی خوب، زندگی فضیلت‌مندانه اخلاقی را راهی برای رسیدن به زندگی خوب می‌داند (ارسطو، ۱۳۷۷: ۲۱). هوش اخلاقی، ظرفیت و توانایی درک درست از نادرست، داشتن اعتقادات اخلاق قوی و عمل به آنها و رفتار در جهت صحیح و درست تعریف شده است. این تعریف به معنای برخوردار بودن از عقاید اخلاقی راسخ و قوی و عمل کردن به آنهاست؛ به گونه‌ای که فرد به شیوه‌ای صحیح و محترمانه رفتار کند (بوریا، ۱۳۹۰: ۲۳). کولز و هاس، هوش اخلاقی را نوعی توانایی اعمال اصول اخلاقی در اهداف، ارزشها و اقدامات تعریف می‌کنند. هوش اخلاقی، توانایی شناخت درست از نادرست و رفتار اخلاقی است (کلارکن، ۲۰۰۹). لنینک و کیل (۲۰۰۵) هوش اخلاقی را شامل فضیلت‌های صداقت، مسئولیت و دلسوزی می‌دانند. فرانکلین، حکمت عملی را قوه‌ای می‌داند که با ابزار سنجش و تعقل، عنان لذات، امیال هیجانات و رفتار را با در نظر گرفتن قواعدی، در کف قدرت خویش قرار می‌دهد و با رعایت اصولی از جمله عدالت، انصاف، شجاعت و دوستی، فرد را به معقول‌ترین راه هدایت می‌کند و می‌تواند افراد را به خیر برینی که لازمه شکوفایی است رهنمون کند (فرانکلین، ۱۳۹۲: ۱۱۶-)

فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض ♦ 235

۱۱۵). امروزه نظریات بسیاری با محور قرار دادن فضایل اخلاقی برای رسیدن به شادکامی در روان‌شناسی مثبت‌گرا مطرح شده‌اند؛ از جمله: نظریه بهزیستی روان‌شناسی کرول ریف (۱۹۸۹)، نظریه خودمختاری ریان و دسی، نظریه شخصیت دارای هدف خود-چیکسنت میهالی (۱۹۳۴)، نظریه خود ابرازگری واترمن (۱۹۹۳)، نظریه شادکامی اصیل و نظریه زندگی کامل سلیگمن (بونی‌ول، ۱۳۹۸: ۸۳-۷۷). نتایج بسیاری از پژوهشها از جمله پژوهش پورجمشیدی و بهشتی‌راد (۱۳۹۴)، میزان (۱۳۹۳) و نامنی (۱۳۹۳)، بیانگر نوع ارتباط معنا دار بین هوش اخلاقی و شادکامی است. پژوهش شعبانلو (۱۳۹۷) نیز حکایت از افزایش شادکامی در نتیجه پرورش هوش اخلاقی دارد. شواتز و شارپ (۲۰۰۶) خرد عملی را برای شادکامی به معنای سعادت ضروری دانسته، آن را فضیلتی می‌دانند که برای حل مشکلات لازم به نظر می‌رسد؛ که پرورش آن با توجه به جامعه مدرن، دچار مشکلاتی شده است.

برخی از اندیشمندان معناگرا، استعداد و هوش معنوی انسان را عامل مؤثری در شادکامی انسان تصور می‌کنند. آمرام (۲۰۰۵) معتقد است هوش معنوی شامل حس معنا و داشتن مأموریت در زندگی، حس تقدس در زندگی، درک متعادل از ارزش ماده و معتقد به بهتر شدن دنیا می‌شود (ساعی، ۱۳۹۴: ۱۲۴). ویکتور فرانکل یکی از نیازهای انسان را تمایل به تعالی می‌داند و بیان می‌دارد انسان هنگامی که احساس می‌کند وجود و هستی‌اش به منبعی لایزال پیوند خورده است و خود را متکی به چارچوبها و تکیه‌گاههای گسترده و قابل اتکایی مانند مذهب و فلسفه زندگی خویش می‌بیند، معنا را درمی‌یابد و آن را احساس می‌کند. بر اساس این دیدگاه، انسانهایی که در زندگی معناگرا هستند، نسبت به انسانهایی که معناگرا نیستند، بیشتر احساس شادمانی می‌کنند (دهداری و همکاران، ۱۳۹۲). نتایج اکثر پژوهشهای انجام شده در این ارتباط، بیانگر این حقیقت است که افراد دارای معنا، معمولاً از فشار به عنوان سکوی پرتاب برای مجهز کردن خود به مقصود و کارایی قوی استفاده می‌کنند. در مقابل، افرادی که با مقصود و کارایی به مقابله با فشارها برنمی‌خیزند، به احتمال زیاد دچار آسیب روانی می‌شوند. آفریدن معنا کمک می‌کند تا از بیماری‌های آتی (مانند افسردگی) جلوگیری کنند (ریو، ۱۳۹۳: ۴۷۰). یافته‌های پژوهش پولتر (۱۹۸۹) بیانگر وجود رابطه مثبت بین متغیرهای حمایت اجتماعی ثابت، احساس ارتباط و نزدیک بودن با خدا و داشتن تصورات دوستانه با خداوند بر شادکامی فرد رابطه مثبت وجود دارد. یافته‌های پژوهش موکرجی و برن (۲۰۰۵) بر وجود رابطه مثبت بین مذهب به عنوان نوعی معنا و احساس خوشبختی تأکید دارد. نتایج پژوهش یعقوبی (۱۳۸۹) و حیدری و همکاران (۱۳۹۴) بیانگر تأثیر مثبت هوش معنوی با شادکامی انسان است. نتایج پژوهش دارستانی فراهانی (۱۳۹۳)، امینی جاوید (۱۳۹۲) و سلیمانی و همکاران (۱۳۹۴) بیانگر افزایش معنا دار تقویت هوش معنوی بر میزان شادکامی نمونه پژوهشی است.

امروزه در نظامهای تربیتی، نظریه‌های مختلفی برای تربیت انسان شادکام مطرح است که بر پرورش یک یا چند بعد از انسان برای محقق شدن تربیت شادمانه تأکید دارند و هنوز در مراحل اولیه اجرایی‌باشند.

236 ♦ نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

اما آنچه برای یک نظام تربیتی مبتنی بر اسلام مهم تلقی می‌شود، این است که مؤلفه‌های اساسی مد نظر اسلام در زمینه شادکام زیستن استخراج و برای تربیت انسان شادکام اجرایی شود؛ زیرا در مکتب اسلام، به استعدادها و توانمندی‌های انسان نگاه ویژه شده و استعدادها و تنها به استعدادها جسمی و لذات مادی و رفاهی منحصر نشده است. همچنین شادکام زیستن او تنها به مؤلفه‌های خوشبختی دنیوی مرتبط نشده است؛ زیرا موفقیت یک نظام تربیتی در تربیت انسان شادکام و سعادت‌مند، اولاً وابسته به شناخت استعدادها انسانی و پرورش آنها و ثانیاً، وابسته به برقرار کردن نظام (متعادل) میان استعدادها انسانی است؛ ... که در اثر این نظام، هیچ‌گونه افراط و تفریطی (بین قوا) حکمفرما نباشد؛ یعنی هر استعدادی حظ خودش را بربرد و به بقیه تجاوز نکند (مطهری، ۱۳۷۶: ۲۶۶). لذا در این پژوهش تلاش شده است توانمندی‌ها و قوایی که در منابع دینی در تربیت انسان شادکام بر آن تأکید شده است، استخراج و برای استفاده و برنامه‌ریزی نظامهای تربیتی اسلامی ارائه شود.

ب) روش پژوهش

هدف این پژوهش، شناخت تأثیر عقل و خرد انسان بر شادکامی او بر اساس منابع دینی و اسلامی است که با تقویت آن بتوان انسان شادکام تربیت کرد؛ لذا روش تحلیل محتوای متون دینی به عنوان روش پژوهشی استفاده شده است. در این روش، تحلیل محتوای متون دینی بر مبنای واحد جملات و به صورت کمی و با تأکید بر واژگان کلیدی و مضامین تحلیل شده است. جامعه پژوهشی برای محقق شدن هدف پژوهش، قرآن کریم و کتب روایی معصومین (علیهم‌السلام) است. با توجه به محدود بودن تعداد این کتب و احادیث منقول، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است که شرح آن در جدول ۱، ۲ و ۳ بیان شده است. کاربرد و فیشهای تحلیل محتوا نیز ابزار جمع‌آوری اطلاعات محسوب می‌شوند. متناسب با نوع پژوهش، جداول تحلیل محتوا، طراحی و اطلاعات به صورت طبقه‌بندی و کدگذاری در جداول مربوط قرار گرفته است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، مقولاتی بر اساس اهداف و سؤالات پژوهش تعیین شد و خرد و شادکامی به عنوان مقولات اصلی و عناصر تشکیل‌دهنده این مقولات به عنوان زیرمقوله تعیین شده است. سپس به هر یک از مقولات و زیرمقولات کدی تعلق گرفت. فراوانی مقولات و زیرمقولات احصا شد که شرح مقوله، زیرمقوله و کدگذاری در جدول ۴ بیان شده است. برای تعیین اعتبار تحلیل محتوا از روش درصد توافق چند کدگذار بر اساس فرمول درصد توافق ($PA=A/N$) استفاده شده است.

جدول ۱: جامعه و نمونه پژوهش

ردیف	مقوله و زیرمقولات پژوهشی	نمونه پژوهشی	مجموع نمونه پژوهشی
۱	خرد مجموعه‌ای از توانایی‌ها	۴ سند	۲۰۷ سند

۲	خرد موجب شادکامی	۱۱ سند
۳	انواع توانمندی های خرد	۹۶ سند
۴	توانمندی های خرد موجب شادکامی	۹۶ سند

جدول ۲: جامعه و نمونه پژوهشی زیرمقولات توانمندی های عقلی

کسب لذت	توانایی بدنی	هوش اقتصادی	توانمندی عملی	توانمندی تدبیر
۱. محاسن، ج: ۱: ۱۹۷	۱- خصال، ج: ۱: ۲۸۴	۱- امالی طوسی: ۵۴۰	۱- تصنیف غرر، ص: ۱۵۷	۱. تصنیف غرر، ص: ۵۲
۲. محاسن، ج: ۱: ۱۹۷	۲- کافی، ج: ۱: ۲۲	۲- مکارم الأخلاق: ۴۳۵	۲- تصنیف غرر، ص: ۵۴	۲. محاسن، ج: ۱: ۱۷
۳. حکمت نامه پیامبر اعظم، ج: ۶: ۱۶۴	۳- کافی، ج: ۱: ۲۲	۳- وسائل الشیعه، ج: ۱۷: ۱۷	۳- تصنیف غرر، ص: ۱۵۱	۳. تصنیف غرر، ص: ۳۵۴
۴. محاسن، ج: ۱: ۱۹۷	۴- کافی، ج: ۱: ۲۲	۴- وسائل الشیعه، ج: ۱۷: ۱۷	۴- خصال، ج: ۲: ۶۳۳	۴. تصنیف غرر، ص: ۳۶۰
۵. محاسن، ج: ۱: ۱۹۷	۵- کافی، ج: ۱: ۱۳	۵- نهج البلاغه: ۵۳۱	۵- تصنیف غرر، ص: ۱۵۳	۵. نزهة الناظر: ۸۴
۶. نهج البلاغه: ۵۴۵	۶- تحف العقول: ۳۲۳	۶- تصنیف غرر: ۵۱	۶- تصنیف غرر، ص: ۶۶	۶. تصنیف غرر: ۱۰۱
۷. نهج الفصاحه: ۲۵۹	۷- تصنیف غرر: ۲۲۳	۷- نهج البلاغه: ۵۴۵	۷- تصنیف غرر، ص: ۵۴	۷. معدن الجواهر: ۶۰
۸. امالی طوسی: ۵۴۰	۸- تصنیف غرر: ۵۵	۸- کافی، ج: ۱: ۲۲	۸- تصنیف غرر، ص: ۵۳	۸. تحف العقول: ۱۸
۹. خصال، ج: ۱: ۲۸۴	۹- سوره زمر، آیه ۱۸	۹- کافی، ج: ۵: ۱۴۸		۹. تحف العقول: ۲۹
۱۰. حکمت نامه پیامبر (ص)، ج: ۱: ۹۲	۱۰- نهج البلاغه: ۲۱۵			
توانمندی شناختی	توانمندی عاطفی	توانمندی اخلاقی	توانمندی عبادی	توانمندی معنوی
۱. تصنیف غرر: ۴۳	۱- اعلام الدین: ۱۲۷	۱- کافی، ج: ۱: ۲۳	۱. تصنیف غرر: ۵۴	۱- کافی، ج: ۱: ۲۱
۲. تحف العقول: ۳۶۴	۲- تصنیف غرر، ص: ۲۴۲	۲- تصنیف غرر، ص: ۲۵۴	۲. نهج الفصاحه: ۱۵۹	۲- تحف العقول: ۱۰۰
۳. بحار الأنوار، ج: ۵: ۶	۳- تصنیف غرر، ص: ۵۴	۳. تفسیر نور الثقلین، ج: ۳: ۳۸۲	۳. حکمت نامه پیامبر، ج: ۱: ۱۷۸	۳- خصال، ج: ۱: ۱۵
۴. تحف العقول: ۵۷	۴- تصنیف غرر، ص: ۵۴	۴. نهج البلاغه: ۳۱۲	۴. کافی، ج: ۱: ۱۱	۴- تحف العقول: ۴۲
۵. تصنیف غرر: ۴۱	۵- تصنیف غرر، ص: ۲۴۳	۵. کشف الغمه، ج: ۲: ۳۴۹	۵. کافی، ج: ۱: ۱۱	۵- تحف العقول، ص: ۶۶
۶. تصنیف غرر: ۵۱	۶- تصنیف غرر، ص: ۲۴۳	۶. تصنیف غرر: ۲۴۲	۵. روضه الواعظین، ج: ۱: ۴	۶- تصنیف غرر، ص: ۵۳
۷. تصنیف غرر: ۵۵	۷. شرح نهج البلاغه، ج: ۲۰: ۳۳۷	۷. دیوان امیرالمؤمنین (ع): ۶۶	۶. تصنیف غرر، ص: ۱۸۴	۷- تصنیف غرر، ص: ۱۵۰
۸. تصنیف غرر: ۵۶	۸- تصنیف غرر، ص: ۲۴۳	۸. شرح نهج البلاغه، ج: ۲۰: ۲۶۷	۷. تصنیف غرر، ص: ۶۳	۸- تصنیف غرر، ص: ۱۵۰
۹. تصنیف غرر: ۵۶	۹- کافی، ج: ۱: ۲۱	۹. تصنیف غرر: ۴۵۳	۸. حکمت نامه پیامبر، ج: ۱: ۱۰۹	۹- تصنیف غرر، ص: ۱۵۰
۱۰. تصنیف غرر: ۵۲	۱۰- کافی، ج: ۲: ۶۴۳	۱۰. تصنیف غرر: ۲۶۴	۹. حکمت نامه پیامبر، ج: ۱: ۱۷۸	۱۰- کافی، ج: ۱: ۱۸
	۸- تصنیف غرر، ص: ۴۲۳		۱۰. کنز الفوائد، ج: ۱: ۵۶	
	۹- کافی، ج: ۱: ۲۳			
	۱۰- کافی، ج: ۱: ۲۲			

جدول ۳: جامعه و نمونه پژوهشی زیرمقولات توانمندی های عقلی مؤثر بر شادکامی

کسب لذت	توانایی بدنی	هوش اقتصادی	توانمندی عملی	توانمندی تدبیر
---------	--------------	-------------	---------------	----------------

238 نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

۱- نهج الفصاحه: ۲۵۹	۱- سفینه البحار، ج: ۶، ۶۷۵	۱- سفینه البحار، ج: ۶، ۶۷۵	۱- سفینه البحار، ج: ۶، ۶۷۵	۱- نهج الفصاحه: ۲۵۹
۲- کافی، ج: ۲، ۶۶۳	۲- تصنیف غرر، ص: ۳۰۸	۲- بحار الأنوار، ج: ۱۰، ۲۱۹	۲- تصنیف غرر، ص: ۳۰۸	۲- کافی، ج: ۲، ۶۶۳
۳- احاسن، ج: ۱، ۱۴	۳- تحف العقول: ۲۲	۳- بحار الأنوار، ج: ۷۵، ۳۵۳	۳- تصنیف غرر، ص: ۳۵۴	۳- احاسن، ج: ۱، ۱۴
۴- طب النبى (ص): ۲۵	۴- تصنیف غرر، ص: ۲۳۷	۴- نهج البلاغه: ۱۰۶	۴- تصنیف غرر، ص: ۳۵۴	۴- طب النبى (ص): ۲۵
۵- کافی، ج: ۶، ۴۶۶	۵- بحار الأنوار، ج: ۹۱، ۱۲۵	۵- مكارم الأخلاق: ۲۶۲	۵- تصنیف غرر، ص: ۳۵۴	۵- کافی، ج: ۶، ۴۶۶
۶- خصال، ج: ۱، ۱۶۱	۶- تصنیف غرر، ص: ۴۵	۶- الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا: ۳۵۴	۶- تصنیف غرر، ص: ۳۵۴	۶- خصال، ج: ۱، ۱۶۱
۷- نهج البلاغه: ۵۴۶	۷- تصنیف غرر، ص: ۳۲۶	۷- خصال، ج: ۱، ۱۲۶	۷- تصنیف غرر، ص: ۳۲۶	۷- نهج البلاغه: ۵۴۶
۸- حکمت‌ه یلمبر، ج: ۱، ۳۷۰	۸- تصنیف غرر، ص: ۱۶۷	۸- کافی، ج: ۵، ۹۵	۸- تصنیف غرر، ص: ۱۶۷	۸- حکمت‌ه یلمبر، ج: ۱، ۳۷۰
۹- نهج الفصاحه: ۴۷۳	۹- تصنیف غرر، ص: ۱۶۷	۹- تصنیف غرر، ص: ۳۶۹	۹- تصنیف غرر، ص: ۱۶۷	۹- نهج الفصاحه: ۴۷۳
۱۰- کافی، ج: ۵، ۵۰	۱۰- تصنیف غرر، ص: ۳۵۴		۱۰- تصنیف غرر، ص: ۳۵۴	۱۰- کافی، ج: ۵، ۵۰
توانمندی شناختی	توانمندی عبادی	توانمندی اخلاقی	توانمندی عاطفی	توانمندی معنوی
۱. تحف العقول: ۳۶۴	۱. تصنیف غرر: ۸۵	۱. کافی، ج: ۲، ۱۴۴	۱. امالی مفید: ۳۲۹	۱. کشف الغمه، ج: ۲، ۳۴۶
۲. امالی مفید: ۵۲	۲. امالی طوسی: ۲۹۶	۲. تصنیف غرر، ص: ۳۷۵	۲. بحار الأنوار، ج: ۷۵، ۷	۲. تصنیف غرر: ۸۹
۳. تصنیف غرر: ۵۶	۳. التبیان، ج: ۱، ۲۰۲	۳. نهج البلاغه: ۳۱۲	۳. مكارم الأخلاق: ۴۳۷	۳. بونس: آیه ۹
۴. تصنیف غرر: ۴۷۴	۴. کافی، ج: ۴، ۶۵	۴. تصنیف غرر، ص: ۹۲	۴. بحار الأنوار، ج: ۷۵، ۱۱۵	۴. تصنیف غرر: ۱۰۴
۵. تصنیف غرر: ۲۳۳	۵. امالی صدوق: ۱۱۹	۵. تصنیف غرر، ص: ۳۹۴	۵. کافی، ج: ۲، ۱۰۴	۵. تصنیف غرر: ۳۹۳
۶. تصنیف غرر: ۱۱۵	۶. ثواب الأعمال: ۴۲	۶. تحف العقول: ۳۲۳	۶. حکمت‌نامه پیامبر، ج: ۷، ۳۱۶	۶. تصنیف غرر: ۱۹۷
۷. کافی، ج: ۸، ۲۴۷	۷. بحار الأنوار، ج: ۹۱، ۱۵۱	۷. تصنیف غرر، ص: ۱۵۴	۷. مؤمن: ۵۳	۷. زخرقة آیه ۶۹
۸. تصنیف غرر: ۲۳۲	۸. بحار الأنوار، ج: ۶۶، ۳۴۲	۸. تصنیف غرر، ص: ۲۵۳	۸. تصنیف غرر: ۳۰۰	۸. مشکاة الأنوار: ۳۴
۹. تصنیف غرر: ۱۳۱	۹. ثواب الأعمال: ۲۵۱	۹. تصنیف غرر، ص: ۳۲۰	۹. کافی، ج: ۲، ۱۱۰	۹. نهج الفصاحه: ۳۶۹
۱۰. حکمت‌نامه پیامبر، ج: ۶، ۵۱۴	۱۰. حدائق الأنوار: ۲۴۹	۱۰. نهج الفصاحه: ۵۴۸	۱۰. تصنیف غرر: ۲۹۹	۱۰. مانده: آیه ۶۹

جدول ۴: نمایش مقوله و زیر مقولات و کدگذاری

فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض ♦ 239

کد زیره قوله	فراوانی	زیرمقوله	کد	فراوانی	مقوله	
ل/ع	سند ۱۰	قوا و توانمندی کسب لذت	ع	سند ۴	خرد مجموعه‌ای از توانمندی‌ها	۱
ب/ع	سند ۱۰	توانمندی بدنی				
ف/ع	سند ۸	توانمندی فعلی و جنبشی				
ق/ع	سند ۹	توانمندی اقتصادی				
ت/ع	سند ۹	توانمندی تمیز و حل مسأله				
ش/ع	سند ۱۰	توانمندی شناختی				
ط/ع	سند ۱۰	توانمندی عاطفی و هیجانی				
خ/ع	سند ۱۰	توانمندی اخلاقی				
ع/ع	سند ۱۰	توانمندی عبادی				
م/ع	سند ۱۰	توانمندی معنوی				
ل/ش	سند ۱۰	قلبی کسب لذت موجب شادکامی	ش	سند ۱۱	خرد عامل شادکامی	۲
ب/ش	سند ۱۰	توانمندی بدنی موجب شادکامی				
ف/ش	سند ۹	قلبی فعلی و جنبشی موجب شادکامی				
ق/ش	سند ۹	توانمندی اقتصادی موجب شادکامی				
ت/ش	سند ۱۰	توانمندی تمیز موجب شادکامی				
ش/ش	سند ۸	توانمندی شناختی موجب شادکامی				
ط/ش	سند ۱۰	توانمندی عاطفی موجب شادکامی				
خ/ش	سند ۱۰	توانمندی اخلاقی موجب شادکامی				
ع/ش	سند ۱۰	توانمندی عبادی موجب شادکامی				
م/ش	سند ۱۰	توانمندی معنوی موجب شادکامی				

ج) یافته‌های پژوهش

۱. قوه عقل و خرد موجب شادکامی انسان می‌شود.

در این پژوهش، ۲۰۷ سند دینی بررسی شد که در ۱۱ سند روایی به تأثیر مثبت بین قوه عقل و خرد و شادکامی و رفع غم و اندوه انسان دلالت داشت که نتایج این تحلیل در جدول ۵ بیان شده است.

جدول ۵: نتایج تحلیل محتوای عقل به عنوان عامل شادکامی انسان

کد	نمونه متون اسلامی
۱	امام علی(ع): بنیاد خرد، توانمندی است، و میوه توانمندی، شادمانی است. (بحارالانوار، ج: ۷۵: ۷)
۲	امام علی(ع): سنگینی [و سبکی] عقل، در شادی و غم، آزموده می‌شود. (عیون الحکم و المواعظ: ۲۷۱)
۳	امام علی(ع): سنگینی [و سبکی] عقل، در رضایت و غم، آزموده می‌شود. (تصنیف غرر الحکم و درر الکلم: ۱۰۳)
۴	امام صادق(ع): ای مفضل! آنکه خرد نوزد، رستگار نگردد و خرد نوزد، آنکه چیزی نداند. (کافی، ج: ۱: ۲۶)
۵	امام علی(ع): خوش بخت ترین مردم، خردمند مؤمن است. (تصنیف غرر الحکم و درر الکلم: ۱۶۷)
۶	امام حسین(ع): چون برای عاقل مشکلی پیش آید، غم خود را با هوشیاری و دوراندیشی از میان می‌برد و عقل را به چاره‌جویی وامی‌دارد. (زهره الناظر و تنبیه الخاطر: ۸۴)
۷	امام علی(ع): عقل راهمایی می‌کند و نجات می‌دهد و نادانی گمراه می‌کند و نابود می‌گرداند. (تصنیف غرر الحکم و درر الکلم: ۵۱)
۸	امام صادق(ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: خوشبختی که ضد آن نگویند است. (محاسن، ج: ۱: ۱۹۷)
۹	امام صادق(ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: شادایی که ضد آن کسالت است. (محاسن، ج: ۱: ۱۹۷)
۱۰	امام صادق(ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: و خوشدلی و ضد آن اندوهگینی. (محاسن، ج: ۱: ۱۹۷)
۱۱	امام صادق(ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: و آسودگی و ضد آن خود را به رنج انداختن. (محاسن، ج: ۱: ۱۹۷)

۲. قوه عقل و خرد نوعی توانمندی است.

در چهار سند روایی از ۲۰۷ سند مورد تحلیل، عقل به عنوان یک توانمندی توصیف شده یا برای آن توانمندی‌های مختلفی ذکر شده است. نتایج این تحلیل در جدول ۶ بیان شده است.

جدول ۶: نتایج تحلیل محتوای عقل به عنوان یک توانمندی

ردیف	نمونه حدیث
۱	امام صادق(ع): خرد و لشکریانش و نادانی و لشکریانش را بشناسید تا هدایت یابید ... آن گاه برای خرد، ۷۵ سرباز قرار داد... (محاسن، ج: ۱، ۱۹۶)
۲	امام علی(ع): بنیاد خرد، توانمندی است و میوه توانمندی، شادمانی است. (بحارالانوار، ج: ۷، ۷۵)
۳	امام صادق(ع): خداوند، خرد را از چهار چیز آفرید: دانش، قدرت و توانمندی، نور و اراده کاری. (الاختصاص، ۱۴۱۳: ۲۴۴)
۴	پیامبر اکرم(ص): خداوند، خرد را از نور پنهان در علم پیشین خود، بیافرید ... آن گاه با ده خصلت که در عقل نهاد، آن را نیرومند کرد: یقین، ایمان، راستی، آرامش، اخلاص، رفق و مدارا، بخشش، قناعت، تسلیم و سپاسگزاری. (امالی طوسی: ۵۴۲)

۳. قوه عقل و خرد دارای توانمندی‌های مختلف است.

از مجموع ۲۰۷ سند دینی تحلیل شده، ۹۶ سند بر توانمندی‌های ده گانه عقلی دلالت داشت که شرح آن در جدول ۳ بیان شده است. در جدول ۷ به ۴۰ متن نمونه مرتبط اشاره شده است.

جدول ۷: نتایج تحلیل محتوای توانمندی و قوای عقلی

ردیف	توانمندی‌های خرد	کد	نمونه متون اسلامی
۱	توانمندی کسب لذت	۱/۱ ع	پیامبر اکرم(ص): سزاوار است که خردمند، اوقاتش چهار بخش باشد: در وقتی با خداوند مناجات کند؛ در ساعتی به حسابرسی خویش پردازد؛ ... و وقتی را به خوشی‌های دنیایی که جلال و زیباست، اختصاص دهد. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ج: ۶، ۱۶۴)
		۱/۲ ع	امام صادق(ع) در بیان هفتاد و پنج سپاه عقل: ... شادی که صد آن اندوهگینی است. (برقی، ۱۳۷۱، ج: ۱، ۱۹۷)
		۱/۳ ع	امام علی(ع): خردمند را سزاوار نیست که جز در پی سه چیز باشد: سامان دادن معیشت، گام نهادن برای روز قیامت، یا لذت بردن از آنچه حرام نیست. (نهج البلاغه: ۵۴۵)
		۱/۴ ع	پیامبر اکرم(ص): سزاوار است که خردمند به راه نیفتد مگر برای سه چیز: به دست آوردن خرج زندگی، ... و کسب خوشی غیر حرام. (پاینده، ۱۳۸۲: ۲۵۹)

242 نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

۲	توانمندی بدنی	۱/ب/ع	امام صادق(ع): پنج چیز است که هر کس یکی از آنها را نداشته باشد، همواره در زندگی اش کمبود دارد و کم خرد و دل نگران است: اول، تندرستی، دوم امنیت، سوم روزی فراوان، چهارم همراهِ همراهی. راوی پرسید: همراهِ هم رأی کیست؟ امام فرمودند: همسر و فرزند و همشین خوب و پنجم که در برگزیده همه اینهاست، رفاه و آسایش است.(صدوق، ۱۳۶۲، ج:۱، ۲۸۴)
		۲/ب/ع	امام صادق (ع) در بیان هفتاد و پنج سپاه عقل: ... و سلامت و ضد آن مبتلا بودن (کلینی، ۱۴۰۷، ج:۱، ص:۲۲).
		۳/ب/ع	امام صادق (ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: و تندرستی و ضد آن گرفتاری (کلینی، ۱۴۰۷، ج:۱، ص:۲۲).
		۴/ب/ع	امام صادق (ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: و نظافت و پاکیزگی و ضد آن پلیدی (کلینی، ۱۴۰۷، ج:۱، ص:۲۲).
۳	توانمندی عملی و جنبشی	۱/ف/ع	امام علی (ع): جستجوی رتبه و مقام، بدون کار و تلاش، نادانی است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص:۱۵۷).
		۲/ف/ع	امام علی (ع): خردمند در عمل خود می کوشد و از آرزوی خویش می کاهد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص:۵۴).
		۳/ف/ع	امام علی(ع): چگونگی عمل، بر میزان خرد دلالت دارد. پس فعل نیکو انتخاب کن و آن را قوی و محکم ساز.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶:۱۵۳)
		۴/ف/ع	امام علی(ع): خردمند خوشگذران، از رشد بازماند و اهل اجتهاد و تلاش به رشد رسد شوید.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶:۶۶)
۴	توانمندی کسب معاش	۱/ق/ع	پیامبر اکرم(ص): سزاوار است که خردمند به راه نیفتد، مگر برای سه چیز: به دست آوردن خرج زندگی، برداشتن گامی به سوی رستخیز و کسب خوشی غیر حرام.(طوسی، ۱۴۱۴:۵۴۰)
		۲/ق/ع	پیامبر اکرم(ص): خردمند را نسزد که کوچنده باشد، مگر برای سه کار: تأمین زندگی، یا توشه برگرفتن برای معاد، یا کامجویی از راه حلال.(طبرسی، ۱۴۱۲:۴۳۵)
		۳/ق/ع	امام صادق(ع): کنار نهادن داد و ستد، خرد را تباه می کند.(حر عاملی، ۱۴۰۹، ج:۱۷:۱۷)

فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض ♦ 243

اسباط بن سالم - فروشنده پارچه هندی: روزی امام صادق(ع) درباره معاذ کرباس فروش سؤال کرد و من نیز آنجا بودم. گفته شد که معاذ، تجارت را کنار نهاده است. فرمود: «کار شیطان است؛ کار شیطان است. به راستی آن که تجارت را کنار نهاد، دوسوم عقلش ازدست رود.(حر عاملی، ۱۴۰۹، ج: ۱۷: ۱۷)	۱/۴ ع		
امام علی(ع): عاقل ترین مردم کسی است که بهتر بتواند امور زندگی اش را برنامه ریزی کند.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۵۲)	۱/ت ع	توانمندی تدبیر و حل مسئله	۵
پیامبر اکرم(ص) در سفارش به امیرمؤمنان(ع): هیچ خردورزی ای مانند چاره اندیشی نیست.(برقی، ۱۳۷۱، ج: ۱۷)	۱/ت ع		
امام حسین(ع): چون برای عاقل مشکلی پیش آید، غم خود را با هوشیاری و دوراندیشی از میان می برد و عقل را به چاره جویی وامی دارد.(حلوانی، ۱۴۰۸: ۸۴)	۱/ت ع		
امام علی(ع): نشانه خردمندی، دوری جستن از بهودگی و چاره اندیشی نیک است.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۶۰)	۱/۴ ع		
جدول ۴: نتایج تحلیل محتوای توانمندی و قوای عقلی			
	ردیف	توانمندی های خرد	کد
		نمونه متون اسلامی	
	۶	توانمندی شناختی	امام علی(ع): بهترین چیزی که بر رُشد خرد کمک می کند، آموختن است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۴۳).
			امام صادق(ع): بسیار به دانش روی آوردن، عقل را گشایش می دهد (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳ق، ص: ۳۶۴).
			امام علی(ع): اندیشه، جلا دهنده خردهاست (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۵۶).
			پیامبر اکرم(ص): چهار چیز بر هر خردمندی از امت من واجب است. گفته شد: ای پیامبر خدا! آن چهار چیز کدام اند؟ فرمودند: گوش فرادادن به دانش، نگهداری، نشر و عمل به آن (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳ق، ص: ۵۷).
	۷	توانمندی عاطفی و هیجانی	امام علی(ع): از نشانه های خردمندی مؤمن، انصاف با خود، کنار نهادن خشم، هنگام مخالفت با او، و پذیرش حقیقت است، آن گاه که بر او آشکار شود.(دیلمی، ۱۴۰۸: ۱۲۷)
			امام علی(ع): با هوا و هوس مبارزه کن، بر خشم مسلط شو و با عاداتی بدت مخالفت کن، تا روحت پاک و عقلت کامل شود و پاداش پروردگارت را به تمامی دریافت کنی.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۴۲)
			امام علی(ع): خردمند کسی است که نفس خویش را در خشم، رغبت و ترس در اختیار خود بگیرد.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۵۴)
			امام علی(ع): نرمی، کلید دستیابی به درستی و خوی خردمندان است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۲۴۳).
	۸	توانمندی اخلاقی	۱/خ ع
			امام صادق(ع): عاقل ترین مردم خوش خلق ترین آنهاست (کلینی، ۱۴۰۷، ج: ۱، ص: ۲۳).

244 نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

امام علی (ع): اخلاق نیکو، از میوه‌های خردورزی است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۲۵۴).	۱۲/ع		
امام باقر (ع): پیامبر اکرم (ص): بهترین شما صاحبان عقل هستند. گفته شد: ای رسول خدا! صاحبان عقل، چه کسانی‌اند؟ فرمودند: آنان که دارای اخلاق خوب‌اند، بردبار و باوقارند، صله رحم می‌نمایند، به پدران و مادران نیکی می‌کنند، به فقرا، همسایگان و یتیمان رسیدگی می‌نمایند، اطعام می‌کنند، آشکارا به همه سلام می‌کنند و هنگامی که مردم در خواب و غافلند، نماز (نماز شب) می‌گذارند. (العروسی الحویزی، ۱۴۱۵، ج: ۳، ۳۸۲)	۱۳/ع		
پیامبر اکرم (ص): بهترین شما، خردمندان هستند. گفته شد: ای رسول خدا! خردمندان کیستند؟ فرمود: خردمندان کسانی‌اند که خردهای درست و اخلاقی خوش دارند؛ اطعام می‌کنند؛ سلامتی می‌افشانند و هنگامی که مردمان خوابند، به شب زنده‌داری مشغول‌اند. (نهج البلاغه: ۳۱۲)	۱۴/ع		
امام علی (ع): خردمند آن است که در مسیر اطاعت پروردگار، هوای نفس را نافرمانی کند. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۵۴)	۱۱/ع	توانمندی عبادی	۹
پیامبر اکرم (ص): از خداوند پیروی کن تا خردمند نامیده شوی و نافرمانی مکن که نادان نامیده می‌شوی. (پاینده، ۱۳۸۲: ۱۵۹)	۱۲/ع		
پیامبر اکرم (ص): فرشتگان باخرد، در پیروی از خداوند، تلاش و کوشش کردند و مؤمنان به اندازه عقلشان در پیروی از خداوند، تلاش و کوشش کردند همانا آنان که از خردی بیشتر برخوردارند، بیشتر از خداوند پیروی کنند. (محمدی‌ری شهری، ۱۳۸۶، ج: ۱، ۱۷۸)	۱۳/ع		
الکافی: شخصی می‌گوید از امام صادق (ع) درباره عقل سؤال کردم؟ حضرت فرمود: عقل آن چیزی است که به وسیله آن خدای رحمان عبادت شود و بهشت به دست آید (کلینی، ۱۴۰۷، ج: ۱، ص: ۱۱).	۱۴/ع		
امام صادق (ع) در بیان توانمندی و سپاهیان عقل: و ایمان و ضد آن کفر (کلینی، ۱۴۰۷، ج: ۱، ص: ۲۱).	۱۱/م	توانمندی معنوی	۱۰
امام علی (ع): خردمند نیست، مگر آنکه از خداوند درکی داشته باشد و برای سرای باقی کار کند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۱۰۰)	۱۲/م		
پیامبر اکرم (ص): اوج خردمندی پس از ایمان به خداوند، اظهار دوستی به مردم است. (صدوق، ۱۳۶۲، ج: ۱، ۱۵)	۱۳/م		
پیامبر اکرم (ص): کمال عقل پس از ایمان به خدا، مدارا کردن با مردم است به شرط آن که حق، ترک نشود. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۴۲)	۱۴/م		

۴. توانمندی‌های مختلف قوه عقل و خرد موجب شادکامی است.

از مجموع ۲۰۷ سند مورد تحلیل، ۹۶ سند بر توانمندی‌های ده‌گانه عقلی مؤثر بر شادکامی دلالت داشت که در جدول ۴ بیان شده است. در جدول ۸ به ۴۰ نمونه مرتبط اشاره شده است.

جدول ۸: نتایج تحویل محتوای اثبات تأثیر توانمندی کسب لذت بر شادکامی انسان

ردیف	توانمندی‌های عقلی	کد	نمونه متون اسلامی (تأثیر توانمندی‌های عقلی بر شادکامی)
۱	توانمندی کسب لذت	ل/۱/ش	پیامبر اکرم(ص): تفریح و بازی کنید؛ زیرا من خوش ندارم که در دین شما، سختی و خشونت دیده شود.(پابنده، ۱۳۸۲: ۲۵۹)
		ل/۲/ش	امام صادق(ع): نشاط در ده چیز است: پیاده‌روی؛ سوارکاری؛ فرو رفتن در آب؛ تماشای سبزه؛ خوردن و آشامیدن؛ نگاه کردن به زن زیبا؛ هم‌بستری؛ مسواک کردن؛ شستن سر با [گل] خَطْمی در حَمَام و جاهای دیگر؛ گفتگو با مردان.(برقی، ۱۳۷۱، ج: ۱۴)
		ل/۳/ش	پیامبر اکرم(ص): سه چیز است که بدن با آن، شاداب و سرزنده می‌شود: بوی خوش، لباس نرم، و خوردن عسل.(مستغفری، ۱۳۸۵: ۲۵)
		ل/۴/ش	امام باقر(ع): سرگرمی مؤمن در سه چیز است: لذت بردن از زنان، بذله‌گویی با برادران و نماز شب.(صدوق، ۱۳۶۲، ج: ۱۶۱)
۲	توانمندی قوای بدنی	ب/۱/ش	پیامبر اکرم(ص): خوشبخت کسی است که اسلام را پذیرفته و به قدر معاش خود، درآمد دارد و قوای بدنش نیرومند است.(قمی، ۱۴۱۴، ج: ۶۷۵)
		ب/۲/ش	امام صادق(ع): خواب، آرام بخش بدن و سخن، آرام بخش روان و سکوت، موجب آسایش عقل است.(صدوق، ۱۳۷۶: ۴۴۱)
		ب/۳/ش	پیامبر اکرم(ص): شستن دست، پیش از غذا فقر را می‌زداید و پس از آن، دل‌فسردگی را برطرف می‌سازد و دیدگان را سلامت می‌بخشد.(طبرسی، ۱۳۷۰: ۱۳۹)
		ب/۴/ش	امام علی(ع): برای انسان، زندگی گواراتر از عافیت و سلامتی نیست.(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۸۴)
۳	توانمندی عملی و جنبشی	ف/۱/ش	للم علی(ع): در حال نشاط و تبلی بر عمل ملاومت کن (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۱۵۲).
		ف/۲/ش	امام علی(ع): کسی که خودپسندی، تبلی و سستی را رها کند، هیچ امر ناخوشایندی به او نرسد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۳۰۸).
		ف/۳/ش	پیامبر اکرم(ص): نشانه تلب چهار چیز است: چندان سستی می‌کند که به تفریط

246 ◆ نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

		ش	و کندی می گراید و چندان کندی می کند که (اصل کار را) فرومی گذارد و چندان فرو گذاری می کند که گنجهکار می شود و دل مرده بی حوصله است. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳: ۲۲)
		۴/ف/ش	امام علی(ع): چه دور است میان آسایش و تن پروری و رسیدن به خوشبختی. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۲۶)
۴	توانمندی کسب معاش	۱/ق/ش	پیامبر اکرم(ص): خوشبخت کسی است که اسلام را پذیرفته و به قدر معاش خود، درآمد دارد و قوای بدنش نیرومند است. (قمی، ۱۴۱۴، ج ۶: ۶۷۵)
		۲/ق/ش	امام صادق(ع): سه چیز از خوشبختی است: همسر سازگار، فرزند نیکوکار، و کار و کسی که روز در پی سامان دهی آن رود و شب نزد خانواده اش برگردد. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰: ۲۱۹)
		۳/ق/ش	امام صادق(ع): یکی از سعادهای شخص، داشتن یک مرکب (وسیله نقلیه) است که با آن حوائج خود را تأمین کند و نیز نیازمندی های برادران دینی خود را برآورده کند. (طبرسی، ۱۴۱۲: ۲۶۲)
		۴/ق/ش	امام علی(ع) در توصیف دنیا: چه بگویم در وصف دنیایی که آغازش رنج است و انجامش نابودی؟! در حلالش حساب است و در حرامش کفر؟! هر که در دنیا احساس بی نیازی کرد دچار فتنه شد، و هر که فقیر شد اندوه، دامش را گرفت. (نهج البلاغه: ۱۰۶)
۵	توانمندی تدبیر و حل مسئله	۱/ت/ش	امام علی(ع): هر که از چاره اندیشی باز نشیند، سختی ها او را بر پای دارند. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۶۳)
		۲/ت/ش	امام علی(ع): بهبود زندگی، در گرو تدبیر است. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۵۴)
		۳/ت/ش	امام علی(ع): هر که سوء تدبیر داشته باشد، تدبیرش به نابودی او انجامد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۳۵۴).
		۴/ت/ش	امام علی(ع): از بی تابی کردن بپرهیز؛ که امید را قطع می کند، کار را به ضعف می کشاند و اندوه به بار می آورد. بدان که نجات از مشکلات درد و چیز است: یا مشکلی چاره دارد که باید چاره اندیشی کرد، یا چاره ندارد که در آن صورت باید شکیبایی ورزید. (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۱: ۲۳۳)
۶	توانمندی شناختی	۱/ش/ش	امام صادق(ع): کسی که بهره ای از دانش ندارد معنا ندارد که دیگران او را سعادت مند بدانند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص: ۳۶۴).
		۲/ش/ش	امام صادق(ع): آدم دین دار چون می اندیشد، آرامش بر جان او حاکم است (مفید امالی)، ۱۴۱۳، ص: ۵۲).

فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض ♦ 247

		۳/ش / ش	امام علی (ع): فکر کردن تفریح و سرگرمی پرهیزگاران است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۵۶).
		۴/ش / ش	امام علی (ع): هرگاه تصمیم و دوراندیشی قرین هم شوند، خوشبختی کامل شود (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۴۷۴).
۷	توانمندی هوش عاطفی	۱/ط / ش	امام باقر (ع): دیدار دوستان، مایه نشاط و پرورش عقل است، اگرچه اندک باشد (مفید امالی، ۱۴۱۳، ص: ۳۲۹).
		۲/ط / ش	پیامبر اکرم (ص): ای علی! مؤمن در دنیا سه دل خوشی دارد: دیدار برادران، افطاری دادن به روزه‌دار، و تهجد در آخر شب (طبرسی، ۱۴۱۲، ص: ۴۳۷).
		۳/ط / ش	امام حسن (ع): شادمانی، در سازگاری با برادران است و در مراعات حقوق [همسایگان (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص: ۱۱۵).
		۴/ط / ش	پیامبر اکرم (ص): خوش رویی، کینه را می‌زداید (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص: ۱۰۴).
۸	توانمندی هوش اخلاقی	۱/خ / ش	پیامبر اکرم (ص): خوشا به سعادت کسی که اخلاق، صفات ظاهر و باطنش خوب و نیز بخشنده اضافه ثروتش و با انصاف باشد و اضافه نگوید (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص: ۱۴۴).
		۲/خ / ش	امام علی (ع): بخشندگی، یکی از دو خوشبختی است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۳۷۵).
		۳/خ / ش	امام علی (ع): همانا تقوای خدا داروی درد قلبهای شماس و بیناکنده کوری دل‌هایتان و شفابخش بیماری جسم‌هایتان و برطرف‌کننده تباهی سیه‌هایتان و پاک‌کننده آلودگی جان‌هایتان و روشنی بخش ضعف چشم‌هایتان و فرو نشاننده ترس و اضطراب دل‌هایتان و زداینده سیاهی ظلمتان. (نهج البلاغه: ۳۱۲)
		۴/خ / ش	امام علی (ع): هر کس نیتش نیکو باشد، پاداشش فراوان و زندگی‌اش خوش می‌شود و دوست داشتنش [بر دیگران] لازم می‌آید. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۹۲)
۹	توانمندی‌های هوش عبادی	۱/ع / ش	امام علی (ع): بالاترین خوشبختی، استقامت دین (پایداری در دین) است. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۸۵)
		۲/ع / ش	امام باقر (ع): روزه و حج آرام‌بخش دل‌هاست. (طوسی، ۱۴۱۴: ۲۹۶، ج ۵۸۲)
		۳/ع / ش	التیان فی تفسیر القرآن: هر گاه چیزی پیامبر خدا (ص) را غمگین می‌ساخت، از نماز و روزه مدد می‌جست. (طوسی، بی‌تا، ج ۱: ۲۰۲)
		۴/ع / ش	پیامبر اکرم (ص): روزه‌دار را دو شادمانی است: شادمانی در وقت افطار کردن و

شادمانی هنگام ملاقات پروردگارش. (کلینی، ۱۴۰۷، ج: ۴، ۶۵)	ش		
امام علی (ع): هر کس به خدا اعتماد کند، خداوند، شادمانی را به وی می‌نماید و هر کس بر او توکل کند، کارهای او را کفایت می‌نماید. (اربعی، ۱۳۸۱، ج: ۲، ۳۴۶)	م/۱ ش	توانمندی‌های هوش معنوی	۱۰
امام علی (ع): از طریق ایمان است که می‌توان به قله خوشبختی و اوج شادمانی صعود کرد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۸۹).	م/۲ ش		
قرآن کریم: بگو که باید منحصرأ به فضل و رحمت خدا شادمان شوند (و به نزول قرآن مسرور باشند) که آن بهتر و مفیدتر از ثروتی است که می‌اندوزند (سوره یونس آیه ۹).	م/۳ ش		
امام علی (ع): نیکوترین برطرف کننده اندوه، تکیه بر تقدیر [الهی] است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص: ۱۰۴).	م/۴ ش		

د) بحث و نتیجه‌گیری

شادکامی در دنیا و آخرت، یکی از نیازها و خواسته‌های انسان است. سیستم‌های تربیتی با افزایش میزان استرس، ناامیدی و ... به دنبال بعد، استعداد و توانمندی‌هایی اند که با رشد آنها بتوانند افراد شادتر و آرام‌تری را پرورش دهند. پژوهشگران هر یک از حیطه‌های وجودی انسان، پرورش بعدی را در شادکامی انسان مؤثر می‌دانند. پرورش هوش شناختی، هوش عاطفی، هوش اخلاقی، هوش معنوی و ... از جمله استعداد‌هایی اند که متخصصان بر تقویت آنها برای تربیت انسان شادکام تأکید کرده‌اند.

در منابع اسلامی، از جمله آیات و روایات، از یک توانمندی کلی انسان به عنوان عقل و قوای عقلی نام برده شده است که می‌تواند منشأ همه خیرات و موفقیت‌های انسان باشد. یافته‌های پژوهش بیانگر این مطلب است که بین خرد و شادکامی رابطه مثبت وجود دارد. هر چه انسان از خرد بیشتر و نیرومندتری برخوردار باشد، شادی و احساس خوشبختی بیشتری تجربه خواهد کرد. بر اساس آیات و روایات خرد دربر دارنده قوای مختلفی است که تقویت این قوا علاوه بر افزایش خرد موجب ایجاد شادی و نشاط و شادکامی خواهد شد.

بر اساس این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که هر چه سیستم و نظام‌های تربیتی بر تقویت قوای مختلف عقلانی تأکید بیشتری داشته باشند و انسان قوی‌تری در ابعاد مختلف تربیت کنند، انسان خوشبخت‌تر و شادکامی تربیت کرده‌اند. این نتایج بیانگر این نکته اساسی و مهم است که اساساً خوشبختی و شادکامی با ضعف رابطه منفی دارد؛ هر چه انسان در ابعاد مختلف شناختی، اخلاقی، اجتماعی، معنوی، عبادی، تدبیر و

249 ❖ فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض

حل مسئله، کسب معاش و ... قوی تر و توانمندتر باشد، شادی بیشتری تجربه خواهد کرد. البته این توانمندی باید در ابعاد و در حیطه‌های مختلف انسان باشد. با تقویت یک بعد اگر چه انسان مقداری حس نشاط و خوشبختی خواهد داشت، ولی اگر این پرورش قوا به صورت موزون و هماهنگ نباشد، شادکامی واقعی محقق نخواهد شد.

پیشنهاد‌های کاربردی

تحقیق حاضر، بخشی از پژوهشی با موضوع «طراحی الگوی تربیت انسان شادکام بر اساس آیات و روایات» است که برای طراحی و تدوین اهداف و محتوای تربیتی، سرفصل لازم برای پرورش مربی و همچنین طراحی مؤلفه‌های نظام ارزیابی الگوی مد نظر صورت گرفته است. لذا موارد ذیل برای کاربردی شدن نتایج تحقیق پیشنهاد می‌شود:

- انجام پژوهش‌های بیشتر در زمینه شناخت توانمندی‌های مؤثر در شادکامی دنیایی و اخروی انسان توسط سایر پژوهشگران، برای تقویت پایه علمی و دینی نتایج.
- توجه همه‌جانبه والدین و مربیان به همه نیازها، قوتها، استعداد‌های انسان و ایجاد نظام هماهنگ برای تأمین و رشد همه نیازها به منظور تحقق شادکامی متری.
- تبدیل نتایج استخراج شده به صورت اهداف، سرفصل‌های محتوایی، سرفصل‌های تربیت مربی و مؤلفه‌های نظام ارزیابی برای تدوین الگوی تربیت انسان شادکام در نظام‌های تربیتی.
- تربیت و پرورش حرفه‌ای والدین، مربیان، معلمان و اساتید بر اساس توانمندی‌ها و قوای لازم برای تربیت انسان شادکام.
- انجام پژوهش‌های بیشتر در زمینه طراحی الگوی تربیتی انسان شادکام بر اساس منابع دینی و عملیاتی کردن آن برای استفاده سهل و عملی برای خانواده‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه و ...
- فرهنگ‌سازی شادکامی صحیح، سالم و منطبق بر منابع دینی برای جلوگیری از رشد بی‌رویه نظریه لذت‌گرایی صرف مادی و همچنین نظریه‌های معناگرای عرفان‌های کاذب مانند بودا، اشو و ...

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. محمد بن حسین شریف الرضی (للصبحی صالح) (۱۴۱۴ ق). قم: هجرت.
- الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا (ع) (۱۴۰۶ ق). مشهد: آل البيت.
- آرگایل، مایکل (۱۳۸۲). روان‌شناسی شادی. ترجمه مسعود گوهری و حمید نشاط دوست. اصفهان: جهاد دانشگاهی.
- آلیس، آلبرت و اروینگ بکر (۱۳۸۶). زندگی شادمانه. ترجمه مهرداد فیروزبخت و وحیده عرفانی. تهران: رسا.
- ابن‌ابی‌الحدید، عبد الحمید (۱۴۰۴ ق). شوح نهج البلاغه. قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (۱۳۷۶). الأمانی. تهران: کتابچی.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال. قم: جامعه مدرسین.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۶ ق). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. قم: دار الشریف الرضی.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی (۱۳۸۵ ق). دعائم الإسلام. قم: آل البيت.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳ ق). تحف العقول. قم: جامعه مدرسین.
- اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱ ق). كشف الغمه فی معرفه الأئمه. تبریز: بنی هاشمی.
- ارسطو (۱۳۷۷). اخلاق مانیکوخوس. ترجمه محمد حسن لطفی تبریزی. [بی‌جا]: [بی‌نا].
- افروز، غلامعلی و ابراهیم شیخ‌زاده (۱۳۹۰). «بررسی ارتباط بین هوش هیجانی با شادمانی اجتماعی در نوجوانان تیزهوش مقطع راهنمایی مدارس شهر تهران». مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال سوم، ش ۲: ۹۷-۱۱۲.
- العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعه (۱۴۱۵ ق). تفسیر نور الثقلین. قم: اسماعیلیان.
- امیدیان، م. (۱۳۸۸). «بررسی وضعیت سلامت عمومی و شادمانی در دانشجویان یزد». مطالعات تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه فردوسی، ش ۱۰ (۱): ۱۱۶-۱۰۲.
- امینی جاوید، لیلا (۱۳۹۲). تأثیر ارتقای هوش معنوی بر افسردگی و شادکامی دانش‌آموزان دختر سال اول متوسطه شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهرا.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ ق). المحاسن. قم: دار الکتب الإسلامیه.
- بوریا، میکل (۱۳۹۰). پرورش هوش اخلاقی. ترجمه فیروزه کاوسی. تهران: رشد.

فرشته میرزایی و ایراندخت فیاض ♦ 251

- بونی ول، ایلونا (۱۳۹۸). روان‌شناسی مثبت در یک نگاه (علم شادکامی). ترجمه حسن پاشا شریفی و سیمین دخت رضاخانی. تهران: رشد.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). نهج الفصاحه. تهران: دنیای دانش.
- پسندیده، عباس (۱۳۹۷). الگوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا. قم: دارالحدیث.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. قم: دفتر تبلیغات.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). وسائل الشیعه. قم: آل‌البت.
- حضرمی، محمد بن بحر (۱۴۱۹ ق). حدائق الأنوار و مطالع الأسرار فی سیره النبی المختار. جده: دار المنهاج.
- حفیظی، کمیل (۱۳۸۹). دلایلی لاها، دیدگاهها و آسیبها. قم: شهاب‌الدین.
- حلوانی، حسین بن محمد (۱۴۰۸ ق). نزهه الناظر و تنبیه الخاطر. قم: مدرسه امام مهدی.
- حیدری، اعظم؛ مریم کوروش‌نیا و سیده مریم حسینی (۱۳۹۴). «رابطه بین هوش معنوی و شادکامی به واسطه بهزیستی روان‌شناختی». روشها و مدل‌های روان‌شناختی، سال ششم، ش ۲۱.
- دارستانی فراهانی، هانیه (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش هوش معنوی بر افزایش امید و شادکامی در سالمندان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- دهداری، طاهره؛ رسول یاراحمدی، محمدحسین تقدیسی، ریحانه دانشورو جمال احمدپور (۱۳۹۲). «ارتباط بین داشتن معنا در زندگی با وضعیت استرس، اضطراب و افسردگی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایران». آموزش بهداشت و ارتقای سلامت، سال اول، ش ۳.
- دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۰۸ ق). أعلام‌الدین فی صفات المؤمنین. قم: آل‌البت.
- ریو، جان مارشال (۱۳۹۳). انگیزش و هیجان. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ویرایش.
- ساعی، مسعود (۱۳۹۴). «بررسی رابطه بین هوش معنوی و هیجان در دانشجویان دانشگاه پیام نور نطنز». ویژه‌نامه چهارمین همایش ملی مدیریت و کارافرینی. خوانسار: دانشگاه پیام نور، ش ۱۶ و ۱۷: ۱۲۳-۱۳۲.
- سلیگمن، مارتین ای. پی (۱۳۹۵). شادمانی درونی. ترجمه مصطفی تبریزی، رامین کریمی و علی نیلوفری. تهران: دانژه.
- سلیمانی، اسماعیل؛ محمود نجفی، سجاد بشرپور و علی شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۴). «اثربخشی هوش معنوی بر کیفیت زندگی و شادکامی دانشجویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال پنجم، ش ۱۷: ۵۳۷-۵۵۸.

252 ◆ نقش عقل و خرد بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

- شریفی، احمدحسین (۱۳۸۹). شاخصه‌های عرفان کاذب. قم: شهاب‌الدین.
- شعبانلو، سعید (۱۳۹۷). موضوع تأثیر آموزش هوش اخلاقی مبتنی بر دیدگاه حضرت علی (ع) بر بهزیستی معنوی، شادکامی و رضایت از زندگی معلمان مدارس ابتدایی شهر اهواز. پایان‌نامه دکتری. اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- شولتز، دوان پی و سیدنی الن شولتز (۱۳۹۲). نظریه‌های شخصیت. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ویرایش.
- صادقی، علی (۱۳۸۷). اثربخشی آموزش هوش هیجانی بر میزان شادمانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اسلامی واحد خوراسگان.
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰). مکارم الأخلاق. قم: شریف الرضی.
- طبرسی، علی بن حسن (۱۳۴۴). مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار. نجف: المكتبة الحیدریه.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ ق). الأملی. قم: دارالثقافه.
- طوسی، محمد بن حسن (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فتال نیشابوری، محمد بن احمد (۱۳۷۵). روضه الواعظین و بصیره المتعظین. قم: رضی.
- فرانکلین، ساموئل اس (۱۳۹۲). روان‌شناسی شادی. ترجمه علیرضا سهرابی و فرامرز سهرابی. تهران: پندار تابان.
- فلاح تفتی، فاطمه (۱۳۸۸). تأثیر آموزش هوش هیجانی بر افزایش شادکامی دختران خوابگاهی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- قمی، عباس (۱۴۱۴ ق). سفینه البحار. قم: اسوه.
- قهرمانی، آرزو (۱۳۸۵). بررسی آموزش هوش هیجانی و نقش جنسیتی با سلامت عمومی و خلاقیت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکز.
- کراچکی، محمد بن علی (۱۴۱۰ ق). کنز الفوائد. قم: دارالذخائر.
- کراچکی، محمد بن علی (۱۳۵۳). معدن الجواهر و ریاضه الخواطر. تهران: المكتبة المرتضویه.
- کریم زاده، منصوره و ناصر سلسبیلی (۱۳۸۷). هوش هیجانی. تهران: اشکان.
- کلاین، اشتفان (۱۳۹۴). علم شادکامی. ترجمه نغمه صفاریان پور. تهران: فرهنگ نشر نو.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- لیبی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶). عیون الحکم و المواعظ. قم: دارالحدیث.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۲). الگوی شادی از نگاه قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.

- محمدی ری شهری، محمد و همکاران (۱۳۸۶). *حکمت نامه پیامبر اعظم (ص)*. قم: دارالحدیث.
- مستغفری، جعفر بن محمد (۱۳۸۵ ق). *طب النبوی (ص)*. نجف: مکتبه الحیدریه.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). *تعلیم و تربیت در اسلام*. تهران: صدرا.
- مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۸۹). *راهها و بی راهه های عشق*. قم: شهاب الدین.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ق). *الإختصاص*. قم: المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ق). *الأهالی*. قم: کنگره شیخ مفید.
- موسوی، اقدس (۱۳۸۹). *اثربخشی آموزش هیجانی بر کنترل خشم، هوش هیجانی و میزان شادکامی*. پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- میبدی، حسین بن معین الدین (۱۴۱۱ ق). *دیوان أمير المؤمنين (ع)*. قم: دار نداء الإسلام للنشر.
- میرزایی تبار، سیاوش (۱۳۸۶). *اثربخشی آموزش هوش هیجانی بر ویژگی های شخصیتی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی*. پایان نامه کارشناسی ارشد. کرمان: دانشگاه آزاد اسلامی.
- میزان، سمیرا (۱۳۹۳). *رابطه بین هوش اخلاقی یا شادکامی و خودتنظیمی در دانشجویان*. پایان نامه کارشناسی ارشد. مرودشت: دانشگاه آزاد اسلامی.
- نامنی، طاهره (۱۳۹۳). *سنجش رابطه هوش اخلاقی و شادکامی در کتابداران مطالعه موردی کتابخانه های دانشگاهی تابعه وزارت علوم و تحقیقات و فناوری در شهر تهران*. پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- نورالدینی، احمد؛ اکرم ثناگو و مصطفی مجیدنیا (۱۳۹۸). «تأثیر آموزش مؤلفه های هوش هیجانی بر افزایش شادکامی و پیشرفت تحصیلی دانشجویان پوستاری». *آموزش پرستاری*، دورل هشتم، ش ۵: ۴۷-۵۴.
- یزدانی، فاطمه (۱۳۹۷). «رابطه هوش هیجانی و شادکامی در دانشجویان دانشگاه کاشان». *مدیریت فراگیر*، ش ۴ (۱): ۱۸-۲۳.
- یعقوبی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). «بررسی رابطه هوش معنوی با میزان شادکامی دانشجویان بوعلی همدان». *پژوهش در نظامهای آموزشی*، دوره چهارم، ش ۹: ۸۵-۹۵.
- **Holy Quran.**
- Aranda, D. Ruiz; N. Extremera & C. Pineda Galán (2014). “**Emotional intelligence, life satisfaction and subjective happiness in female student health professionals: the mediating effect of perceived stress**”. *journal of psychiatric and Mental Healt Nursing*, Vol. 21, Issue 2: 106-113. <https://doi.org/10.1111/jpm.12052>
- Bergsma, Ad & Germaine Poot (2008). “**Happiness in the Garden of Epicurus**”. *Journal of Happiness Studies*, February.

DOI:10.1007/s10902-006-9036-

z-<https://www.researchgate.net/publication/23545635>.

- Callea, Antonino; Dalila De Rosa, Giovanni Ferri, Francesca Lipari & Marco Costanzi (2019). **“Are More Intelligent People Happier? Emotional Intelligence as Mediator between Need for Relatedness”**. *Happiness and Flourishing, Sustainability*, 11: 10-22. www.mdpi.com/journal/Sustainability.
- Clarken, Rodney H. (2009). **“Moral Intelligence in the Schools”**. Paper presented at the annual meeting of the Michigan Academy of Sciences, Arts and Letters Wayne State University. Detroit: MI, March 20.
- Guerra Bustamante, Joan; Benito León del Barco & Eloísa Guerrero Barona (2015). **“Emotional Intelligence and Happiness in the Learning Process”**. *Journal of Learning Styles*, Vol. 8, No.15, January.
- Kanazawa, Satoshi (2014). **“Why is intelligence associated with stability of happiness?”**. *British Journal Of Psychology*, Vol. 105, Issue 3: 316-337. <https://doi.org/10.1111/bjop.12039>.
- Lennick, D. & F. Kiel (2005). **Moral intelligence: Enhancing business performance & leadership success**. New Jersey: Wharton School Publishing.
- Mookerjee, R. & K. Gender Beron (2005). **“Religion and happiness”**. *J. Socio Econ*, 34: 674-85.
- Pollner, M. (1989). **“Divine relations, social relations, and well-being”**. *Journal of Health and Social Behavior*, 30(1): 92-104.
- Schwartz, B. & F.E. Sharpe (2006). **“Practical wisdom: Aristotle meets positive psychology”**. *Journal of Happiness Studies*, Vol. 7, No. 3: 377-395.
- Veenhoven, Ruut & Yowon Choi (2012). **“Does intelligence boost happiness? Smartness of all pays more than being smarter than others”**. *Int. J. Happiness and Development*, Vol. 1, No. 1. Copyright © 2012 Inderscience Enterprises Ltd.
- **Nahjo Al-Balagheh**. Mohammad Ibn Hossein Sharif Al-Razi (1414 AH). Qom: Hejrat.
- **Al-Feghh Al-Mansob Ela Imam Al-Reza (AS)**. (1406 AH). Ali Ibn Mosa, the eighth Imam. Mashhad: Al Al-Beiyt Foundation.
- Afrooz, Gholam Ali & Ibrahim Sheykhzadeh (2011). **“Study of the relationship between emotional intelligence and social happiness ingifted adolescents in middle schools in Tehran”**. *Social Development Studies of Iran*, Third Year, Second issue: 97-112.
- Al-Arosi Al-Hoveyzi, Abd Ali Ibn jomm'ah (1415 AH). **Tafsir Noor al-Thaqalin**. Qom: Ismailis.

- Alice, Albert & Irving Becker (2007). **Happy Life**. Translated by Mehrdad Firoozbakht and Vahideh Erfani. Tehran: Rasa Cultural Services Institute.
- Amini Javid, Leila (2013). **The effect of promoting spiritual intelligence on depression and happiness of female first year high school students in Kermanshah in the academic year 2012-2013**. Master Thesis, Al-Zahra University.
- Argyle, Michael (2003). **Psychology of happiness**. Translated by Masood Ghohari and Hamid Neshatdoost. Isfahan: Isfahan University Jihad.
- Aristo (1998). **Ethics of M anikhos**. Translated by Mohammad Hassan Lotfi Tabrizi.
- Barqi, Ahmad ibn Muhammad ibn Khaled (1371 AH). **Al-Mahasen**. Qom: Dar Al-Ketab Al-Islamiyeh.
- Bonnie Well, Ilona (2019). **Positive psychology at a glance (science of happiness)**. Translated by Hassan Pasha Sharifi and Simin Dokht Reza Khani. Tehran: Roshd Publications.
- Borya, Michele (2011). **Cultivation of moral intelligence**. Translated by Firoozeh Kavosi. Tehran: Roshd Publications.
- Darestani Farahani, Haniyeh (2014). **The effectiveness of spiritual intelligence training on increasing hope and happiness in the elderly**. Master Thesis in General Psychology, Allameh University.
- Dehdari, Tahereh; Rasool Yar Ahmadi, Mohammad Hossein Taqdisi, Reyhaneh Daneshvar & Jamal Ahmadpour, (2013). "The relationship between having meaning in life with stress, anxiety and depression of students of Iran University of Medical Sciences". *Health Education and Health Promotion*, First Year, No. 3.
- Deylami, Hassan Ibn Mohammad (1408 AH). **A'lam Al-Din Fi Sefat Al-Mo'menin**. Qom: Al Al-Beyt Foundation.
- Erbali, Ali Ibn Isa (1381 AH). **Kashf Al-Ghommah**. Tabriz: Bani Hashemi.
- Falah Tafti, Fatemeh (2009). **The effect of emotional intelligence training on increasing the happiness of dormitory girls**. Master Thesis. Allameh Tabatabai University.
- Fatal Neyshabori, Mohammad Ibn Ahmad (1996). **Rozat Al-Vaezin**. Qom: Ra zi Publications.
- Franklin, Samuel S. (2013). **Psychology of happiness**. Translated by Alireza Sohrabi and Faramarz Sohrabi. Tehran: Pendar Taban Publications.
- Ghahramani, Arezoo (2006). **Evaluation of emotional intelligence training and gender role with general health and creativity**. Master Thesis. Islamic Azad University, Center Branch.
- Hafizi, Komeil (2010). **The Dalaei Lama, Perspectives and Injuries**. Qom: Shahabeddin.
- Halvani, Huossein Ibn MOhammad (1408 AH). **Nozhat Al-Nazer Va Tanbih Al-Khater**. Qom: Imam Al-Mahdi School.

- Hazrami, Mohammad Ibn Bahr (1419 AH). **Hadaegh Al Al-Anvar va Matale Al-Asrar Fi Sirat Al-Nabi Al-Mokhtar**. Jaddah: Dar Al-Menhaj.
- Heydari, A'zam; Maryam Koroshnia & Seyyedeh Maryam Hosseini (2015). **“The relationship between spiritual intelligence and happiness through psychological well-being”**. *Psychological methods and models*, sixth year, 21.
- Horr Ameli, Mohammad Ibn Hassan (1409 AH). **Vasael Al-Shieh**. Qom: Al Al-Beyt Foundation.
- Ibn Abi Al-Hadid, Abdul Al-Hamid (1404 AH). **Explanation of the approach to rhetoric**. Qom: Library of Ayatollah Al-Marashi Al-Najafi.
- Ibn Babavayh (Sadugh), Muhammad ibn Ali (1997). **Al-Amali**. Tehran: Ketabchi Publications.
- Ibn Babavayh (Sadugh), Muhammad ibn Ali (1983). **Al-Khesal**. Qom: Teachers Association.
- Ibn Babavayh, Muhammad ibn Ali (1406 AH). **The reward of deeds and the punishment of deeds**. Qom: Dar Al-Sharif Al-Razi.
- Ibn Hayyun, Nu'man ibn Muhammad al-Maghrebi (1385 AH). **Duaim al-Islam**. Qom: institution of Al Al-Beyt.
- Ibn Sho'beh Harrani, Hassan Ibn Ali (1363 AH). **Tohaf Al-Oghol**. Qom: Teachers Association.
- Karimzadeh, Mansoura & Naser Salsabili (2008). **Emotional Intelligence**. Tehran: Ashkan Publishing.
- Kerajaki, Mohammad ibn Ali (1410 AH). **Kanz al-Fawaid**. Qom: Dar Al-Zakhaer.
- Kerajaki, Mohammad Ibn Ali (1974). **Madan al-Javaheer**. Tehran: Mortazavi Library.
- Klein, Stefan (2015). **The science of happiness**. Translated by Naghme Saffarianpour. Tehran: farhange nashre no pub.
- Koleini, Mohammad Ibn Yaghob (1407 AH). **Al-Kafi**. Tehran: Dar Al-Kotob Al-Eslamiyeh.
- Leythi Waseti, Ali ibn Mohammad (1997). **The eyes of the judge and the preachers**. Qom: Dar Al-Hadith.
- Majlesi, Mohammad Baqher, (1403 AH). **Behar Al-Anvar**. Beirut: Dar Al-Ehya Al-Arabi.
- Mazaheri Seif, Hamid Reza (2010). **The ways and means of love**. Qom: Shahabeddin.
- Meybodi, Hossein Ibn Moein Al-Din (1411 AH). **The Divan of Amira Al-Momenin (pbuh)**. Qom: Dar Al-Neda al-Islam for publishing.
- Mirzaei Tabar, Siavash (2007). **The effectiveness of emotional intelligence training on personality traits of Islamic Azad University students M.Sc.** Thesis, Azad University, Kerman Branch.

- Mizan, Samira (2014). **The relationship between moral intelligence or happiness and self-regulation in students**. Master Thesis. Islamic Azad University, Marvdasht Branch.
- Mofid, Mohammad Ibn Mohammad (1413 AH). **Al-Amali**. Qom: Sheikh Mofid Congress.
- Mofid, Mohammad Ibn Mohammad (1413 AH). **Al-Ekhtesas**. Qom: Al-Motamar Al-Alami Le Al-Fiheh Al-Sheikh Al-Mofid.
- Mohammadi Rey Shahri, Mohammad (2013). **Pattern of happiness from the perspective of Quran and Hadith**. Qom: Dar Al-Hadith Publishing Organization.
- Mohammadi Rey Shahri, Mohammad & et al. (2007). **Wisdom Letter of the Great Prophet (PBUH)**. Qom: Dar Al-Hadith.
- Mostaghferi, Ja'far Ibn Mohammad (1385 AH). **Teb Al-Nabi (PBUH)**. Najaf: Al-Heydariyeh.
- Motahari, Morteza (19976). **Education in Islam**. Tehran: Sadra Publishing.
- Mousavi, Aqdas (2010). **The effectiveness of emotional training on controlling anger, emotional intelligence and happiness**. Master Thesis, Islamic University, Science and Research Branch.
- Nameni, Tahereh (2014). **Assessing the relationship between moral intelligence and happiness in librarians A case study of university libraries under the Ministry of Science, Research and Technology in Tehran**. Master Thesis, Azad University of Tehran, center Branch.
- Nouredini, Ahmad; Akram Sanago & Mostafa Majid Nia (2019). **“The effect of teaching emotional intelligence components on increasing happiness and academic achievement of nursing students”**. *Journal of Nursing Education*. Vol. 8, 5: 47-54.
- Omidian, M. (2009). **“Study of general health and happiness in Yazd students”**. *Educational and Psychological Studies of Ferdowsi University*, 10(1): 102-116.
- Pasandideh, Abbas (2018). **The Islamic Model of Happiness with a Positive Psychological Approach**. Qom: Dar al-Hadith Publishing Organization.
- Payande, Abo Al-Qasim (2003). **Approach to eloquence**. Tehran: donyaye danesh pub.
- Qomi, Abbas (1414 AH). **Safinah Al-Bahar**. Qom: Osveh.
- Rio, John Marshall (2014). **Motivation and excitement**. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: virayesh Publishing.
- Sadeghi, Ali (2008). **The effectiveness of emotional intelligence training on happiness**. Master Thesis. Islamic University of Khorasgan.
- Saei, Masoud (2015). **“Study of the relationship between spiritual intelligence and emotion in students of Payame Noor University of Natanz”**. *Special Issue of the 4th National Conference on Management and Entrepreneurship*. Payame Noor University, Khansar Center, 16-17: 123-132.

- Schultz, Duane P. & Sydney Allen Schultz (2013). **Personality Theories**. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Editing Publishing.
- Seligman, Martin E.P. (2016). **Inner Happiness**. Translated by Mostafa Tabrizi, Ramin Karimi and Ali Nilofari. Tehran: Danjeh Publishing.
- Sha'banloo, Saeed (2018). **The subject of the effect of moral intelligence training based on the view of Imam Ali (AS) on spiritual well-being, happiness and life satisfaction of primary school teachers in Ahvaz**. Doctoral dissertation of Shahid Chamran University of Ahvaz.
- Sharifi, Ahmad Hossein (2010). **Characteristics of False Mysticism**. Qom: Shahabeddine.
- Soleimani, Ismaeil; Mahmood Najafi, Sajjad Basharpour & Ali Shaykh Al-Islami (2015). "The effectiveness of spiritual intelligence on the quality of life and happiness of students under the auspices of the Imam Khomeini Relief Committee". *Culture in Islamic University*, Fifth Year, No. 17: 537-558.
- Tabarsi, Ali Ibn Hassan (1965). **Meshkat Al-Anvar Fi Gharar Al-Akhbar**. Najaf: Al-Haydari Library.
- Tabarsi, Hassan Ibn Fazl (1991). **Makarem Al-Akhlaq**. Qom: Al-Sharif Al-Radhi.
- Tamimi Amedi, Abd Al-Wahed Ibn Muhammad (1987). **Tasnif of Ghorar al-Hekam and Dorar al-Kalem**. Qom: Advertising Office.
- Tosi, Mohammad Ibn al-Hasan (1414 AH). **Al-Amali**. Qom: Dar Al-Taqafeh.
- Tosi, Mohammad Ibn al-Hasan (unpublished). **Explanations in the Interpretation of the Qur'an**.
- Ya`qobi, Abolghasem (2010). "Study of the relationship between spiritual intelligence and the level of happiness of students of Bo Ali Hamedan". *Research in Educational Systems*, Vol. 4, Number 9: 85-95.
- Yazdani, Fatemeh (2018). "The Relationship between Emotional Intelligence and Happiness in Kashan University Students". *Inclusive Management*, 4(1): 18-23.

